

Dr. Hollósi Gábor

TÉZISEK

A pozsonyi hídfő.

A Magyar–Csehszlovák Határrendező Bizottság tárgyalásai (1947–1949)

című kötet, mint habilitációs értekezés

1. A kötetről általában – célok, módszertan és eredmények

2017-ben volt a párizsi békeszerződés aláírásának a 70. évfordulója. Mivel a VERITAS Történetkutató Intézet meg kívánt emlékezni az eseményről, a készülő kiadványai között helyet kapott az általam készített kézirat, melyben Magyarország utolsó területcsonkítását, azaz Dunacsún, Horvátjárfalu és Oroszvár elcsatolását – a „pozsonyi hídfő” kiszélesítésének történetét – monografikus formában dolgoztam fel.

A pozsonyi hídfőt előtérbe helyező megemlékezés azért is volt célszerű, mert magáról a párizsi békeszerződésről már akkor igen bő szakirodalom állt rendelkezésre (lásd például Balogh Sándor, Fülöp Mihály vagy Romsics Ignác munkáit), ezekben azonban a hídfőre vonatkozó adatok szinte elvesztek, a békeszerződés értelmében felállított Magyar–Csehszlovák Határrendező Bizottság ezzel kapcsolatos tárgyalási anyaga és megállapodásai pedig még a szűkebb szakma előtt is szinte ismeretlenek voltak. Evégből a kötet megjelenése nem a párizsi békeszerződés évfordulójára (február) volt időzítve, hanem a Határrendező Bizottság pozsonyi tárgyalásai megkezdésének az évfordulójára, 2017. októberre. (Más kérdés, hogy a kötet a szerkesztési és nyomdai csúszások miatt 2017-es dátummal valójában csak 2018 januárjában jelent meg.)

A kötet három bevezető fejezettel indul, ebből az első kettő szakirodalmi összefoglaló. A három bevezető részt megelőző előszó a Győri Hétfő című lap „Búcsúzik a három község” cikkével nyitja meg a kötetet, reflektálva arra, hogy Romsics párizsi békeszerződésről írt műve is Illyés Gyula eseményleírásával indul. E módszertani hasonlósággal a két munka előzmény-következmény viszonyára kívántam felhívni a figyelmet.

Kötetem első fejezete a pozsonyi hídfő keletkezéséről szól. Viszonylag kevesen tudják ugyanis, hogy a pozsonyi hídfő Ligetfalu elcsatolásával már a trianoni békeszerződéssel, katonai szempontból pedig már azelőtt (1919) létrejött. E fejezethez a kiváló helytörténész, Fogarassy László munkáját használtam.

A második fejezet már az 1945–1946-os eseményeket taglalja. A békekonferencia döntését a három község elcsatolásáról Romsics Ignác kiváló, de nem a pozsonyi hídfőt előtérbe állító, hanem a békekonferenciát egészében áttekintő munkája nyomán foglaltam össze.

A harmadik bevezető fejezet a Magyar–Csehszlovák Határrendező Bizottság felállításáról (azaz már a békeszerződés végrehajtásáról) szól. Ez már teljesen önálló kutatásom, melyhez a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárának XIX-J-1-k (Magyar Külügyminisztérium, Csehszlovákia admin. iratok, 1945–1964), XIX-J-1-j (Magyar Külügyminisztérium, Csehszlovákia „TÜK” iratok, 1945–1964), illetve XIX-J-1-a (Békeelőkészítő Osztály, az anyaghoz utólag csatolt, így szintén nem digitalizált) állagait használtam fel. A kötet érdemi részeinek is a forrásanyagát ezek a javarészt jegyzőkönyves, részben szálas iratok jelentik.

A kötetnek hat érdemi fejezete van. Ezek közül az első azt vizsgálja, hogy a Magyar–Csehszlovák Határrendező Bizottság hogyan oldotta meg azt a problémát, hogy a Budapest–Bécs közút egy szakasza a területelcsatolás miatt csehszlovák területre került, így a Budapest–Bécs közötti közvetlen fogalmi összeköttetés megszakadt. Az ezzel kapcsolatos egyezmény a nemzetközi jogi szolgálomak problémáját veti fel, amit a szintén egykorú jogtudós, Váli Ferenc 1933-as monográfiája nyomán elemzek. Munkámban tehát a diplomáciai események bemutatása mellett a jogi minősítésekre is hangsúlyt helyezek; a lábjegyzetek például nemzetközi jogi szolgálommal kapcsolatos dogmatikai problémákat is érintenek.

Az érdemi fejezetek közül a második a rajkai zsilip hovatartozásának az eldöntéséről szól, ugyanis a párizsi békeszerződés térképmellékletén a határvonalat rosszul húzták be, illetve magában a szövegben is ellentmondás keletkezett. A magyar delegáció azon erőfeszítései háttérben, hogy a zsilipet Magyarországon tartsa, a nemzetközi szerződés értelmezésének a korabeli módszereit mutatom be a szerződések jogáról szóló Bécsi egyezmény tükrében, mely ugyan 22 évvel később, 1969-ben keletkezett.

Ezt követően az elcsatolt terület lakosainak – a párizsi békeszerződésben szereplő kifejezéssel élve – „emberi és polgári jogai” rögzítésének menetét ismertetem, fontos ugyanis, hogy lakosságcserére vonatkozó megállapodás nem történt a térségben. A tárgyalások háttérében az emberi jogok akkori állapotára irányítom rá a figyelmet, vizsgálva, hogy a kisebbségi jogok, így például az anyanyelvű oktatás az emberi jogoknak akkoriban része volt-e, illetve, hogy a készülő ENSZ „Az emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata” (1948) vajon a diplomáciai tárgyalások során már megjelent-e. Az „emberi és polgári jogokkal” kapcsolatos megállapodást Csehszlovákia nem tartotta be, így a hídfő területéről a lakosok tömegesen menekülni kezdtek.

Az így létrejövő, „önként” áttelepülőkről szóló megállapodást mutatom be a negyedik érdemi fejezetben, melyben – többek között – a tulajdonjoggal kapcsolatos korabeli felfogást is fejtegetem. Mivel a Magyar–Csehszlovák Határrendező Bizottság magyar tagozatához tömegével érkeztek panaszok Csehszlovákia más magyarlakta területeiről is, de az – mivel csak a pozsonyi hídfőre volt illetékessége – nem intézkedhetett az ügyekben, a csehszlovákiai magyarság sérelmeivel ugyan foglalkozom a kötetben, de csak szétszórta, és (az eredeti elképzeléssel szemben) nem külön fejezetben.

Az érdemi fejezetek közül az utolsóelőtti a Mosoni-Dunára vonatkozó vízügyi megállapodást tárgyalja. Mivel csehszlovák területre került a Mosoni-Duna torkolati szakasza, illetve a Rábaszályozó Társulat kezelésében lévő magyar részt védő dunai gátszakasz, itt az árvízvédelemre, a Mosoni-Duna hajózhatóságának a fenntartására, illetve a Rábaszályozó Társulat felosztásával kapcsolatos vagyoni vitát mutatom be. Jogtörténeti szempontból talán ez a fejezet a legszínesebb: a vízjog (többek között az Osztrák–Magyar Monarchia vízügyi törvénye!), a szomszédjogok, a nemzetközi jogi szolgálat és a tulajdonjog kérdései keverednek.

A kötet érdemi részét a pénzügyi kérdések tárgyalása zárja. E fejezet meglehetősen rövid, hiszen pénzügyi kérdésekben nem sikerült megállapodniuk a feleknek, másrészt számos, korábbi fejezet is tartalmaz pénzügyi vonatkozásokat (például a Rábaszályozó Társulat vagyona vagy az „önként” áttelepülők vagyoni jogai), így ezekre itt már csak visszautalok.

A kötetet kitekintés és függelék zárja. Mindenképpen utalnunk kell ugyanis arra, hogy a pozsonyi hídfővel kapcsolatos kérdések rendezésével a magyar–csehszlovák határrendezés

nem ért véget. A Magyar–Csehszlovák Határrendező Bizottság megszűnte után Állami Határügyi Bizottság alakult, mely döntött (vagy legalábbis foglalkozott) további nyolc vitás magyar–csehszlovák határponttal (Ronyva-csatorna, Láca-i árok, aggteleki út, Gortva-patak, Somoskőújfalui határzsák, Macskalyuki bányák, Magyar-bánya és Ipoly-menti országhatár). Ezeket a döntéseket nem részletezem a kötetben.

A függelékben a pozsonyi hídfővel kapcsolatos nemzetközi jogi dokumentumokat közlöm. Ez egyrészt azért fontos, mert a határleírást tartalmazó műszaki dokumentum csak így mutatható be, mivel műszaki jellege miatt jegyzőkönyvben megörökített vita nem maradt fenn vele kapcsolatban. Másrészt, mert ezek az általam levéltárban feltárt dokumentumok csak nehezen hozzáférhetőek. Például Bruhács János kitűnő Nemzetközi Vízjoga is csak említi, de nem értékeli az általam elemzett és közölt vízügyi egyezményt. Nyilvánvaló, hogy a neves nemzetközi jogász professzor sem fért hozzá az eredeti szöveghez.

Végül, a kötetben a három községről – melyek ma már Pozsony városrészei – jelentős mennyiségű archív képanyagot is publikálok. E képek eredeti példányai az Országos Széchényi Könyvtár és a Zempléni Múzeum gyűjteményeiben érhetőek el. Mellettük azonban a kötet végén bemutatok egy másik, egyedülállóan értékes fotógyűjteményt is, mely közvetlenül az elcsatolást megelőzően készült, és melyet jelenleg a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára őriz.

2. A kötet tartalmának rövid összefoglalása

2.1. Bevezető

1947. október 15-én, amikor Csehszlovákia a párizsi békeszerződés által Magyarországtól elcsatolt Dunacsún, Horvátjárfalu és Oroszvár községeket birtokba vette, a Magyar–Csehszlovák Határrendező Bizottság tárgyalásai még épphogy csak megkezdődtek. A békeszerződés szerint ugyanis a két kormány képviselőiből álló Határrendező Bizottságnak kellett két hónap alatt kijelölni az új határ pontos vonalrészleteit. A bizottság döntött más, ehhez kapcsolódó kérdésekben is, így egészen 1949 elejéig tolódtak ki a tárgyalásai. A kötetben a Magyar–Csehszlovák Határrendező Bizottság szervezetét, tevékenységét és

megállapításait mutatom be, a Magyar Nemzeti Levéltárban fellelhető iratanyagát alapul véve.

2.2. A magyar kormányküldöttség összetétele és szervezete

A Magyar–Csehszlovák Határrendező Bizottság magyar kormányküldöttségét az 1947. szeptember 19-i határozatával alakította meg a Minisztertanács, maga a köztársasági elnök nevezte ki a küldöttség minden tagját. Eredetileg Bojta Béla miniszterelnökségi államtitkár lett volna az elnöke, még a személyzetét is ő állította össze, végül azonban Kiss Roland belügyi államtitkárral – aki eredetileg az elnök állandó helyettese lett volna – töltötték be az elnöki tiszteket. A küldöttségben Szondy Viktor rendkívüli követ és meghatalmazott miniszter, Bartha József közlekedésügyi miniszteri osztályfőnök, Zalányi Andor földművelésügyi miniszteri tanácsos, továbbá a küldöttség titkára, Karcsay Sándor belügyi osztálytanácsos tagként foglalt helyet. Az elnök és a tagok munkáját szakértők segítették, így a küldöttség munkájában még Bogárdi János, a Vízrajzi Intézet igazgatója mint vízügyi szakértő, Hollós László pénzügyminiszteri osztálytanácsos mint pénzügyi és gazdasági szakértő, Hazay István miniszteri osztályfőnök, a Pénzügyminisztérium földmérési osztályának vezetője mint a határ tényleges kitézésével kapcsolatos ügyek szakértője, Mikó Tibor miniszterelnökségi osztálytanácsos mint nemzetiségi szakértő és összekötő, Jakabffy Imre az Államtudományi Intézet osztályvezetője mint statisztikus és kartográfus, illetve Czebe Jenő vezérkari alezredes vett részt. Meg kell emlékeznünk még a küldöttség adminisztrációjáról is: annak intézésére Pozsonyba Raáb Józsefné miniszterelnökségi irodafőtisztet küldték ki.

A magyar kormányküldöttség mögött „háttérintézményként” tárcaközi határrendező (határmegállapító) bizottság működött. Ezen belül három albizottságot alakítottak ki, melyeknek voltak fentebb nem említett munkatársai is. A határkijelölő albizottságnak maga Kiss Roland volt az elnöke, a visszamaradó lakosság ügyét rendező bizottságot Szondy Viktor vezette, az átadandó területtel kapcsolatos függő gazdasági, vagyoni és közlekedési kérdéseket rendező bizottság elnöklése pedig Bartha József és Zalányi Andor között oszlott meg. Karcsay Sándor összekötőként mindhárom albizottság ülésein részt vett, mivel az volt a feladata, hogy „az összes szakbizottságokban tárgyalt anyagot belügyi szempontból összhangba tartsa”.

2.3. Az első ülészak

A Magyar–Csehszlovák Határrendező Bizottság magyar és csehszlovák kormányküldöttsége 1947. október 11-én ült össze Pozsonyban, azonban csak a legégetőbb kérdésekben tudott megállapodni a békeszerződés által szabott rövid, két hónapos terminus alatt.

Az egyik probléma, amit meg kellett oldania, hogy a területelcsatolás miatt csehszlovák területre került a Budapest–Bécs közút egy szakasza, így a két főváros közötti közvetlen forgalmi összeköttetés megszakadt. A megkötött, úgynevezett passage-egyezménnyel a menetrendszerinti és a menetrenden kívüli személy- és áruszállítás a továbbiakban is biztosítva lett, igaz, a csehszlovák vámszervek kíséretéért fizetni kellett. Az egyezmény folyamatosan hosszabbításra került, amíg a közvetlen közúti összeköttetés Ausztriával ki nem épült. Fontos, hogy a passage-egyezmény önálló egyezményként lépett életbe, azt nem a Határrendező Bizottság 1947. december 22-én aláírt Zárójegyzőkönyvébe építették be az alábbiakkal szemben.

A magyar küldöttség rendkívül nehéz tárgyalások során érte el azt, hogy érvényt szerezzen a békeszerződés ama rendelkezésének, hogy „a Rajka község határán belül fekvő zsilip és visszaeresztő csatorna magyar területen maradnak.” A békeszerződés térképmellékletében ugyanis rosszul húzták be a határvonalat, mi több, a szövegben szereplő távolságadatok még nagyjából is pontatlanok voltak. A kérdés jelentősége az volt, hogy Dunacsún és az ott lévő zsilip elcsatolását követően a Szigetköz (a Nagy-Duna és Mosoni-Duna által határolt sziget) településeinek – köztük Győr – árvízvédelme ezen a zsilipen múlt.

Mivel a magyar kormányküldöttség a térségben lakosságcserébe nem egyezett bele, a csehszlovák delegáció a Magyarország által Csehszlovákiának átengedett terület lakosságának sorsára vonatkozólag, illetve a területátengedéssel összefüggő egyes, részint magánjogi, részint közigazgatási természetű kérdésekre nézve nyilatkozatot tett. Az első nyilatkozat az ottmaradó lakosság csehszlovák állampolgárságát és diszkriminációmentességét biztosította, a második pedig a magyar közszolgálati idő elismerésének és a társadalombiztosítási ellátás

(például nyugdíj) folyósításának a kötelezettségét tartalmazta. E nyilatkozatokban foglaltakat azonban nem tartotta be Csehszlovákia.

Pénzügyi kérdésekben a felek nem tudtak megállapodni, így csak annyi került a Zárójegyzőkönyvbe, hogy „azok végleges rendezése államközi tárgyalások anyagát fogja képezni”. Továbbá rögzítésre került az is, hogy a határ végleges megállapításától számított három hónap alatt a felek egymással vízügyi egyezményt fognak kötni.

2.4. A második ülészak

A második ülészakot a vízügyi egyezmény előkészítése előzte meg, amit egy e célra létrehozott magyar–csehszlovák vegyes albizottság végzett. (Más tárgykörökben is vegyes albizottságok készítették elő a megállapodásokat, ám – a vízüggyel szemben – a plenáris ülésekkel párhuzamosan.) A vízügyi albizottság ülései 1948. január 9-én kezdődtek meg Pozsonyban. A Határrendező Bizottság második ülészakának azonban nemcsak a vízügyi egyezmény letárgyalása és a határkitűzés volt a feladata: az átengedett területet „önként” elhagyó személyek és a csehszlovákiai magyarság sérelmei új kérdésekként jelentek meg a tárgyalási anyagban.

A Határrendező Bizottság 1948. május 5-től július 2-ig tartó második ülészaka során a magyar küldöttséget továbbra is Kiss Roland vezette, a csehszlovák delegáció elnöklését viszont június 22-től Ivan Horváth rendkívüli követ és meghatalmazott minisztertől, a Szlovák Nemzeti Tanács alelnökétől „akadályoztatása miatt” Ján Bujna követségi tanácsos, a Csehszlovák Köztársaság budapesti ügyvivője átvette. Az eredeti névsorhoz képest újabb szakértők segítettek a magyar küldöttség munkáját is: Hegedüs Nándor miniszterelnökségi miniszteri osztályfőnököt, Monár Jenő miniszterelnökségi miniszteri tanácsost és Petényi Oszkár földművelésügyi miniszteri osztálytanácsost kell megemlíteni.

A megbeszélések rendkívül feszült hangulatban folytak: a június 26-ára virradó éjjel ismeretlen tettesek már másodízben tépték le Kiss Roland gépkocsijáról a magyar zászlót Pozsonyban, és özönvízszerű volt a csehszlovákiai magyar lakosság panaszáradata. Az egyik legkirívóbb esetre a július 1-jei ülés jegyzőkönyve emlékeztet: „Meg kell állapítania [Kiss Rolandnak], hogy a három község magyar lakosságát üldözik. [...] Nem tudja megrendülését palástolni. Megemlíti, hogy a nap folyamán megjelent nála egy nő, a magyar meghatalmazotti

hivatal alkalmazottja, aki zokogva adta elő, hogy édesatyját, Egyházi Károly dunaszerdahelyi lakost, aki ú.n. »fehér lapos«, halálos betegen lakoltatták ki saját házából és tették ki ágyastól az udvarra. [...]” Végül a tárgyalások megszakadtak, kézzelfogható eredménye nem lett a második ülészaknak.

2.5. A harmadik ülészak

A tárgyalások megszakadása után több hónapig tartó formanélküli megbeszélések következtek, melyeknek Budapest, illetve Balatonföldvár volt a helyszíne. 1948. július 17-én ugyanis Kiss Roland levelet intézett a csehszlovák delegáció elnökéhez, melyben kijelentette: a tárgyalások folytatásának az a feltétele, hogy a Határrendező Bizottság mindkét delegációjának elnöke a helyszínen győződhessen meg, hogy az elcsatolt községek lakosságára vonatkozó, Zárójegyzőkönyvben foglalt rendelkezéseket betartják-e. Bujna Kissel telefonon közölte, hogy levelét megkapta, és személyes megbeszélést szeretne folytatni vele. Kiss Balatonföldvára hívta meg, ahol nyári szabadságát töltötte. Augusztus 5-i látogatásakor Bujna kilátásba helyezte, hogy kormánya hozzá fog járulni ahhoz, hogy a Határrendező Bizottság elnökei a Zárójegyzőkönyvben foglalt megállapodások teljesítéséről a helyszínen győződhessenek meg.

Ez volt az alapja a harmadik ülészaknak, amelyre 1948. október 4-e és 14-e között került sor Pozsonyban. A vízügyi egyezményt ekkor írták alá, amely biztosította a szomszédos magyar területek árvízvédelmét és a Mosoni-Duna élővízzel való ellátását. (A párizsi békeszerződés ugyanis Dunacsúnnal együtt elcsatolta a Mosoni-Duna kiágazási részét és azzal együtt 9,6 km gátszakaszt is.) Csehszlovákia kötelezettséget vállalt arra, hogy amíg magyar területen új vízmérce nem épül, addig az oroszvári vízmérce vízállás-adatait naponta kétszer közli Magyarországgal. A Rábaszabályozó Társulat átengedett területen fekvő vagyonaért (pl. gátak) azonban nem volt hajlandó kártalanítást fizetni, így a Határrendező Bizottság a „békeszerződéssel kapcsolatos pénzügyi tárgyalások” anyagába utalta ezt a kérdést is.

Szintén a harmadik ülészak alatt írták alá az I. és a II. számú pótjegyzőkönyvet, amelyek közül az első a határkitűzési munkálatok tárgyában, az második pedig az „önként” áttelepülő személyekre vonatkozóan jött létre. A Magyarországra „önként” áttelepülők az ingóvagyonukkal szabadon rendelkezettek, a már elköltözöttek a hátramaradt ingóságaiként visszatérhettek. A visszamaradt ingatlanvagyon összeírására és értékelésére főszabályként a

lakosságcsere-egyezmény (1946. február 27.) és az az alapján létrejött vegyes bizottság határozatainak alkalmazását rendelték el.

2.6. A munkálatok befejezése

Az I. számú pótjegyzőkönyv és a vízügyi egyezmény magyar és szlovák nyelvű szövegében oly nagy számban fordultak elő eltérések, hogy a francia szöveg megfogalmazásához ezeket 1948 decemberében és 1949. január elején Prágában, negyedik ülészakon kellett tisztázniuk a feleknek. A Határrendező Bizottság működésével a magyar–csehszlovák határrendezés nem ért véget. A csehszlovák delegáció ugyanis indítványozta, hogy a Határrendező Bizottságnak a magyar–csehszlovák trianoni határ egészének a felülvizsgálatát munkája körébe kellene vonnia, mivel a korábbi területátcsatolás következtében (I. bécsi döntés, 1938. november 2.) határjelző kövek hiányoznak. A magyar Minisztertanács állásfoglalása szerint azonban ez a békeszerződés szerinti Határrendező Bizottság hatáskörét meghaladta, és úgy döntött, hogy külön bizottságot küld ki: Állami Határügyi Bizottságot szervezett e feladatra.